

Program a nyelvi hátrány megszüntetésére, csökkentésére

Lassan harminc éve dolgozom logopédusként: tíz évig egy nevelőotthonban, kis időre magánlogopédiát nyitottam, majd kilenc évig egy hatszáznál több gyermeket befogadó egri általános iskolában. 2001 óta Gyöngyösön és környékén vagyok a kistérségi logopédiai szakszolgálat küzdő, alkotó közösségének tagja. Az elsők között tettem logopédiai szakvizsgát. Az eltelt évek alatt egyre nagyobb figyelemmel és intenzitással kellett a tanulási zavarok megelőzése felé fordulnom. Ahhoz, hogy tanítványaim megállják helyüket az iskolában, kezelésükbe a beszédjavításon kívül mást is be kellett építenem.

A nyugtalan, szétszórt – de az is lehet, hogy inkább visszahúzó, gátlásos – leendő vagy már beiskolázott kisdíjakok kevésbé tudják figyelmüket összpontosítani és csak rövidebb időre. Nehezebben jegyzik meg a betűket, számokat és az új szavakat, kifejezéseket; és/vagy gondot jelent számukra a szó, a betű jelszerpe. Nem tudják felismerni a szabályszerűséget a hallott nyelvi fordulatokból valamint az írásban kapott – mondatszerkesztést vagy szóelemzést igénylő – feladatokból.

Úgy gondolom, hogy ez nyelvi hátrányt jelent a gyermekeknél.

Nekik nem elég a hagyományos, frontális úton megtanítani az olvasást – írást – számolást. Szükségük van speciális egyéni vagy kiscsoportos fejlesztésre, amely során az alapképességek (figyelem, emlékezet, összehasonlítás, részekre bontás, a részek egésszé összeállítása, általánosítás, szabályfelismerés stb.) megerősödhetnek, és az anyanyelvhez kapcsolva a szóbeli és írásbeli kommunikáció alapjává válhatnak. A tudatosabb gyakorlással megelőzhető, vagy – súlyosabb esetben – részlegessé csökkenthető a tanulási zavar kialakulása. Ezzel több olyan kisgyerek is kedvet kaphat az olvasáshoz, végső soron a tanuláshoz – ahelyett, hogy (a kudarcok hatására) elfordulna tőle – aki olvasás-, írás- vagy ehhez társuló számolászavar szempontjából veszélyeztetett.

Saját tapasztalataim alapján egy átlagos általános iskolába jelentkezők 25–35%-a lehet ebből a szempontból veszélyeztetett. Azok közül, akik részesülnek speciális nyelvi fejlesztésben, a 3. évben csupán 10–15%-uknak lesz problémája valamilyen (de már nem tragikusan súlyos) mértékben az alapttechnikákkal. Az ő esetükben előfordulhat teljesítménygátlás, hibázás az olvasásban, helyesírásban, fogalmazásban, számolásban. Ám a szöveg értése, feldolgozása nem megoldhatatlan a számukra. Ebben további támogatásra szorulnak, de már képesek együtt haladni osztálytársaikkal.

Az első két év tehát oly módon is betöltheti alapozó funkcióját, hogy a hátrányba került alapképességeket – szülői, tanítói, logopédusi és (ha még szükséges) mozgásfejlesztő, fejlesztőpedagógus, pszichológus vagy egyéb szakterületi összefogással kiegyenlítjük. Így a nyelvi elmaradás nem lesz oka annak, hogy tanítványunk az olvasás–írás–számolás alapjait elsajátíthassa. Vagyis esélyegyenlőséget biztosíthatunk a sikeres tanuláshoz.

E munkához ajánlom azt a gyors eredményt hozó nyelvi fejlesztő, olvasást javító programot, melyet 1993-tól dolgoztam ki, és alkalmazok tanítványaim körében. Könyvem most javított változatban jelenik meg újra, a korábbi első és második rész egy kötetben.

A programban célszerűen ötvöztem a speciális logopédiai segítség mozzanatait az alsó tagozatos anyanyelvi tudnivalókkal, szabályszerűségekkkel.

Könyvem illeszkedik a hazánkban hagyományos diszlexia kezelés rendszerébe, melynek megteremtője Meixner Ildikó.

A nyelvi hátrány területei

- Az irányok nevének értése és értelemszerű használata nem megfelelő.
 - Hiányos a szókincs, ami adódhat abból, hogy a szóemlékezet gyengébb, vagy hogy az otthoni környezetben kevesebb szóval érintkeznek egymással.
 - A szókincshez is kapcsolható, de az elvonatkoztatás, a jelfunkció nehezkesebb működésére is utal a főfogalomkészlet hiányossága.
 - Az analízis-szintézis problémáját jelzi, ha nehéz egy nagyobb nyelvi egységből a kisebbet kiérezni. Emiatt nem megy a szótagolás és a hangkiemelés; a hangok, betűk vagy a szótagok szóvá, illetve a szavak mondattá fűzése.
 - A hangejtés apróbb jeleinek érzékelési gondjait jelenti:
a kerek vagy réses (szélesebbre húzott) ajakkal történő ejtés (pl. ú-í,s-sz),
a hosszabb-rövidebb hangok (pl. e-é, b-bb),
és a zöngés vagy zöngétlen mássalhangzók (pl. d-t, v-f) közti különbség érzékelése és éreztetése bizonytalan.
 - Az összehasonlítás, megkülönböztetés hibája a nyelvben változatos problémákat eredményezhet. Pl. betűtévesztéseket, toldalékolási hibát, mondatvégi írásjel cseréjét.
 - A lényegkiemelés nehezkességét mutatja, ha pl. nem tud rákérdezni valaki egy szóra, vagy nem tud a kérdésnek megfelelő választ adni. (Pl. körülményeskedő, hibás szerkesztésű mondat.)
 - Nem feltétlenül a nyelv területéhez sorolható, de az írott kommunikációban szerepe van annak, ha egy látott alak vagy forma (betű) megjegyzése, összehasonlítása, kiemelése a háttérből sok hibával történik.
 - A toldalékok, nyelvi szabályszerűségek, a hagyományos írásmód érzékelése, annak helyes vagy helytelen használata már egyértelműen a nyelvi érzékenységet mutatja.
- E területek fejlesztését oldottam meg a programban úgy, hogy egy betűpár differenciálásához kapcsolom azokat a nyelvi feladatokat, amelyek köthetők egyik vagy másik betűhöz. Ez nem betűtanítási módszer. Ezért nem szempontom a homogén gátlás elkerülése. A betűdifferenciálás viszont sokkal aprólékosabb: tisztázandó a kiejtés, a nyomtatott vagy írott betűforma, ez utóbbi sokszor az irányhoz is kapcsolódik.

A program célja

A célja, hogy segítséget nyújtson olyan kisdíjaknak, akiknél akadályt érzünk az olvasás-írás tanulás kezdetén (betűtanulás, összeolvasás, szókirakás, mondatírás, helyesírás, fogalmazás idején). Ha logopédushoz nem tud járni, csupán ellenőrzésre, akkor pedagógus, fejlesztőpedagógus vagy szülő is tudja a könyvet (1–2. rész) használni.

Felépítése

A programot egy-egy téveszthető betűpárhoz kapcsolva állítottam össze.

Egy oldalpáron szerepel az egy alkalommal vehető új anyag a házi feladattal együtt. A két oldalt egy hétre célszerű elosztani.

A differenciálendő betűpárok sorrendje nem tetszőleges. Az első osztályos feladatlapok azonban még fölcserélhetőek, ha a betűpár egyike még ismeretlen. Tehát a hazánkban alkalmazott analizáló-szintetizáló olvasástanítási módszerekhez igazíthatók. Másodikban már egymásra épülnek az oldalak. A sorrend itt kisebb eltéréssel az abc betűrendje.

Az oldalpárok bal oldalán látható a differenciálendő betűpár hívóképe és az összehasonlítás szempontjai. Alattuk a két betűvel gyűjtött szósor azonos típusú (3, 4 ... stb. betűs) szavakból. Följük írtam, hány szótag, hogy az olvasási teljesítményeket össze lehessen hasonlítani. Ha stopperrel olvastatjuk a szósort, gyorsíthatjuk az olvasási tempót.

Visszatérő feladat az irányok jelölése, a főfogalomkészlet kialakítását célzó feladat, a szótagokra bontás, valamint a magán- és mássalhangzók kiemelése. Ez utóbbit segíti, hogy állandó színekkel jelöljük: a kiemelt betűket leírjuk az adott színnel, vagy álló egyenest húzunk helyette.

A jelölés módja:

1. A magánhangzókat kékkel jelöljük.

Ha hosszú: fekvő egyenest (—); ha rövid: pontot (•) használunk.

Pl. a „cipő” magánhangzói: az „i”-t ponttal (•), az „ő”-t fekvő egyenessel (—) jelöljük.

2. A zöngés mássalhangzót pirossal, a zöngétlent zölddel karikázzuk vagy átírjuk.

Pl. a „ceruza” mássalhangzói: a „c”-t zölddel, az „r”-t pirossal, a „z”-t pirossal.

A többi feladat:

– betű- és szópótlás

– betűkből, szótagokból szókirakás

– olyan feladvány, amelyik rávezet arra, hogyan kérdezzünk szófajokra, mondatrészekre

– ... ami rávezet arra, hogyan elemezzünk toldalékos szavakat

– ... ami arra vezet rá, milyen végződés illik egy-egy mondat szerkezetbe

– és ami ahhoz nyújt segítséget, hogyan érezzük azt, ha egyetlen betű vagy ékezet is megváltozik, más a szó jelentése.

A magyar helyesírást meghatározó négy alapelv közül – elsősorban a második év anyagában – a szóelemzés kapott nagyobb hangsúlyt.

Nincs a könyvben, de elsősőknek összefüggő szöveget olvasásra, feldolgozásra az utolsó negyedévben, másodikosoknak kezdettől ajánlatos adni, hogy így a 2. év végére eljussanak az önálló tartalomíráshoz. (Ezzel a lényegkiemelést tanulják meg.)

A gyakrabban ismétlődő feladatokat típusfeladatként jelöltem meg. Ezek kérdését a tartalomban megjelölt oldalon írtam le. Hogy a 2. részben a nehezebb feladványok ellenőrizhetőek legyenek, a megoldásokat összegyűjtöttem a könyv végén.

Az első osztályosok programja

Kollégáim többféle betűtanítási módszer szerint tanítanak (Romankovics, Meixner és más analizáló-szintetizáló módszerek). A programban igyekeztem ezek menetéhez alkalmazkodni, vagy legalább olyan párhuzamosan alkalmazható oldalpárokat összeállítani, amelyeken ugyan már szerepel az új betű, de nem tartalmaz ismeretlent.

Van, akinek a kiejtés + a betűkép összekapcsolása nehezebb, ezért a betűkhöz megfelelő szájképet rajzoltunk. A hasonló ejtésű hangokat az elején csoportosítottam is. Akinek a betűforma megjegyzése a nehezebb, annak egy-egy betűre érdemes több időt hagyni, és csak utána differenciálni. Pl. d-b-p-g, a-e, l-t-f, n-h, k-h, o-ö, u-ü, 3-E, 7-z, ty-gy-ny-ly... stb.

Az 1. szakasz legfőbb nyelvi feladatai:

– szókincsbővítés a többi képesség fejlesztéséhez kapcsolódva

– irányok, térbeli és időbeli relációk tudatosítása

- a főfogalomkészlet kialakítása, pótlása
- nagyobb egységek kisebbre bontása (hogy könnyebben áttekinthetővé váljon a mondat, szó, szótag, betű)
- betűk, szótagok összekapcsolása egy-egy azzal a betűvel kezdődő – vagy azt tartalmazó – szó képével
- a hangok helyének megtalálása a szó hangsorában
- hangok hosszúságának és zöngességének érzékeltetése
- todalékos szavak használatának tudatosítása (kérdés-válasz)

A 2. szakaszban – amikor már több betűt ismernek, vagy végig értek a betűkön – a feladatlapok egyre inkább közelítenek a másodikosokéhoz. Ekkor egyre tudatosabban használjuk a nyelvi kategóriák nevét, hiszen a többszöri ismétlés során a fejcskékbe kúszik az ekkorra már nem idegen megnevezés is (pl. magángangzó, szótag, írásjel).

A gondolkodásra építő módszer

Fontos módszere a programnak az, hogy minden lépésében provokálja a szavakkal való gondolkodást. Már az ellentétes szópárok diktálásával, olvasásával is, hiszen nem mind-egy, hogy **lap** vagy **lop**, **szál** vagy **száll**-e az, amit hallok, látok. Ráadásul olyan apróbb eltérésekre irányul a figyelem, ami befolyásolja a megértést az írott vagy beszélt nyelvnek pontosan azon a kis területén, ahol a hibázás miatt megszakad a fonál.

Bizonyos betűket több párosításban is szerepeltetnek, hiszen pl. a **b**-t a **p**-vel, **d**-vel és a **q**-val vagy az írott **g** betűvel is cserélhetik. Így több alkalom nyílik a betű alakjának, a hang ejtésének tisztázására, a bevésés és a gyakorlás változatosabbá tételére.

A tartalomjegyzékben egy betűpár két oldalon szerepel. Ezek szempontjai: zöngés– zöngétlen párok, pl.: d-t, k-g; hosszú–rövid párok, pl.: e-é, l-l; alakjában hasonló betűpár pl. í-ű, p-b-d; a beszédhiba miatt is téveszthetők pl.: o-ö, r-j; a j hang kétféle jelölésére: j-ly.

Szómagyarázatot minden diktált szóhoz fűzünk. Ez alapján írunk mondatokat is.

Kérdésekkel vezetem rá a gyerekeket az aktuális nyelvi szabályszerűségekre. A kérdéseket igyekszem úgy föltenni, hogy a korábbi ismeretek alapján a gyerekek tudjanak rá válaszolni, de azért még törni kelljen rajta a fejüket.

Minden lényeges állítást, összehasonlítást, általánosítást mások is megismételnék. 2. osztályban egyik-másikat szabályként le is írjuk. Pl. „Ha egy betű megváltozik, más lesz a szó jelentése.”

Szókratész talán a tudás örömét adta jutalmul tanítványainak. A programban résztvevő kisdíákoknak ez kevésnek bizonyulna. Őket gyakori és minél konkrétabb jutalmazással lehet motiválni, figyelmüket ott tartani. Ez lehet egyszerű dicséret, mosoly, simogatás, de hatásos megerősítés a piros pont, ötös, jutalomkép, betűmatrica, közös játék a foglalkozás végén stb.

Kívánom mindazoknak, akik e programot választják, hogy sikerüljön elérniük azt, amit nekem. Gyermekük, tanítványaik fogadják el, hogy nekik a tudás több erőfeszítéssel érhető el, mégis rászánják az időt, mert így eredményesebbek otthon és az iskolában!

A program létrejöttét sokaknak köszönhetem. Hadd emeljem ki a „Démosztthenész” Beszédhibások és Segítőik Országos Érdekvédelmi Egyesületét, ahol elsősorban Feketéné Gacsó Mária és Vinczéné Bíró Etelka biztatása, hite, figyelme a legnehezebb időszakban is e könyv kidolgozására ösztönzött.

B. Gaál Katalin

Az ábécé betűi a foglalkozásokon használt jelöléssel

Magánhangzók (kékkel jelöljük)

a á e é o ó ö ő u ú ü ű

Zöngés mássalhangzók (pirossal jelöljük)

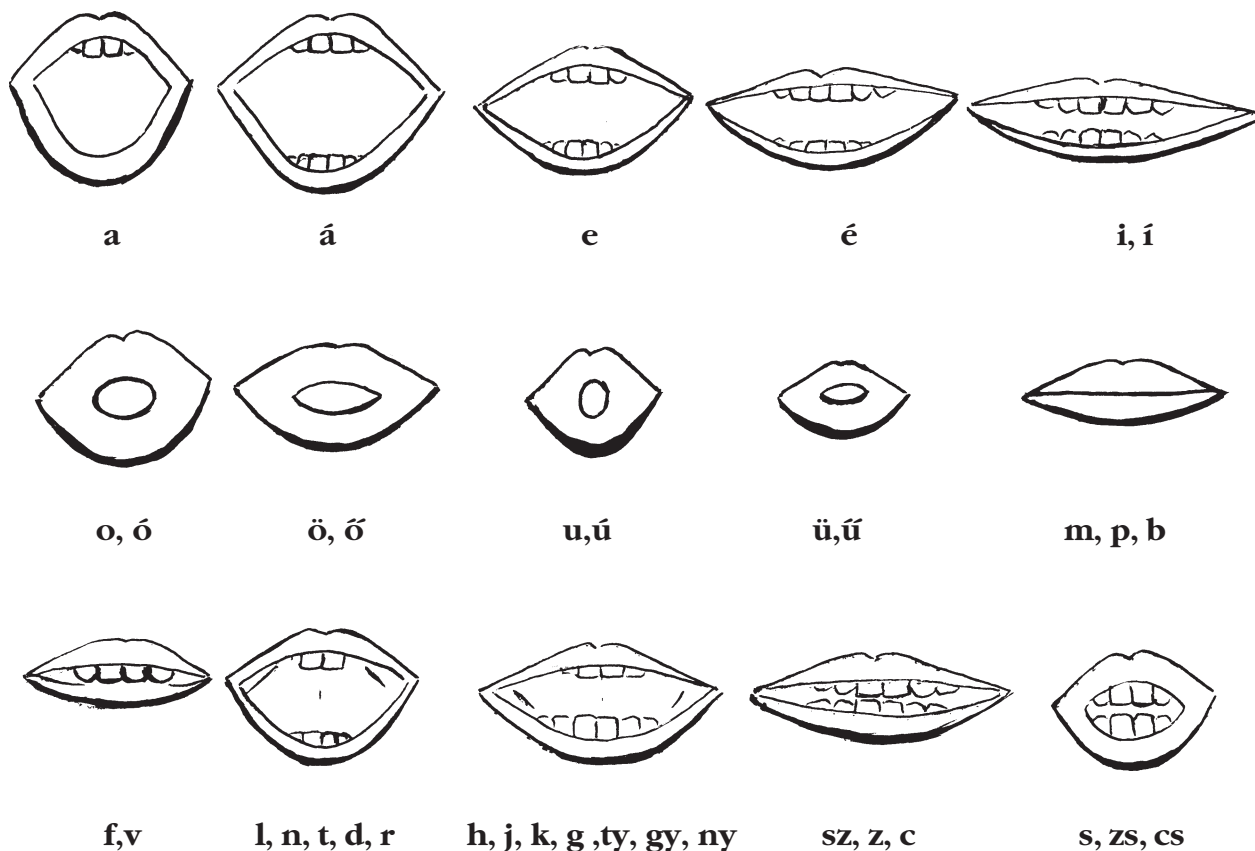
b d g gy j l ly m n ny r v z zs

Zöngétlen mássalhangzók (zölddel jelöljük)

c cs f h k p s sz t ty

A betűk csoportosítása hasonló kiejtés szerint

(Az ábrák Dr. Molnár József: A magyar beszédhangok atlasza alapján készültek)

1. rész

A típusfeladatok utasításai

szótag + irány + főfogalom

- **Szótagold el** az alábbi ábrák nevét! (1 taps vagy kopogás – 1 szótag) **Írd** a pontozott vonalra, hány szótagúak!
- Melyik gyümölcs, állat... stb. merrefelé fordul? **Karikázd be pirossal, ha balra; kék színnel, ha jobbra** fordul a szára, illetve ha *jobbra* néz!
- Hogy nevezzük őket egy közös szóval? (Ezt is szótagold el!)

diktált irányok

- **Merre néz** a nyíl? Apa, anya diktálja! Ha kész, „olvasd fel”! Balról jobbra haladj!

hosszú-rövid magánhangzó

zöngés-zöngétlen mássalhangzó

Melyik hangot hallod? Hol hallod?

- **Írd** a megfelelő ablakba azt a két betűt, amelyiket összehasonlítottad! (Pl. *í* vagy *ú*, *a* vagy *ó* stb.) Használd a magán- és a mássalhangzók jelöléseit!
(*Magánhangzó*: **hosszú** hang: — **fekvő egyenes**; **rövid** hang: • **pont**
mássalhangzó: **zöngés**: **piros**; **zöngétlen**: **zöld** álló egyenes)

szókirakás betűkből

- **Rakjál ki** a betűtartód betűiből értelmes szavakat! Egy szóhoz minden megadott betűt használj fel! Ha kész, írd is le!

szótag

+ hosszú-rövid magánhangzó (annyi pontozott szakaszt látsz, ahány magánhangzó van a szóban)

+ zöngés-zöngétlen mássalhangzó

- **Tapsold el** a következő szót! A szótaghatárokat álló egyenessel jelöld! **Írj** annyi kék jelet, ahányat tapsoltál!

Ha hosszú: — (fekvő egyenes); ha rövid: • (pont). Ezek *magánhangzók*.

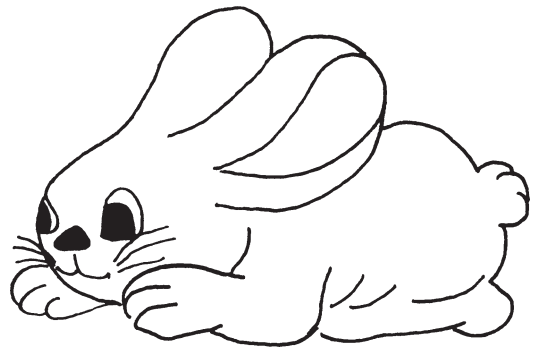
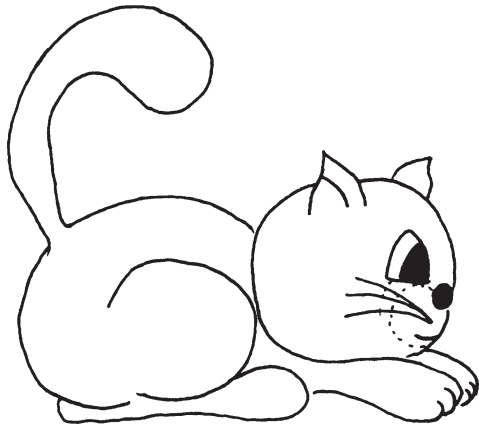
Utána karikázd be a szóban **piros színessel** azt a *mássalhangzót*, amelynek ejtésekor **zöng** a torkod; **zölddel** azt, amelyiknek ejtésekor **nem zöng**.

Hasonló? Különböző?

Mondd el, a két állat **miben hasonló!** (Testrészeket sorolhatsz fel, vagy amit az életükről ismersz.) Miért más a nyuszi, mint a cica?

Miben különböznek egymástól? (Gondolj a fülére, farkára!)

Kérdezz te is! Pl. Hasonló a fülük vagy különböző? Miért?

Irányok, helyzetek

Ezt többször gyakorold!

Most vegyél elő egy gombolyag pamutot!

Hova kell tenned, ha a nyuszi játszik vele? Melyik oldalra?

Van egy testrészünk, amelyik a bal oldalon dobog. Mi lehet az? Rajzold le (a szívet) a bal oldalra, a cica alá pirossal!

Gurítsd át a gombolyagot a nyuszinak! Melyik oldalra is?

Aztán fogj kezét a társaddal, mintha először találkoznátok, és mutatkozz be!

Melyik kezedet nyújtottad? A jobb kezünk a bemutatkozási kezünk.

Rajzold a jobb oldalra a nyuszi alá kékkel!

Tedd most a gombolyagot a nyuszi és a cica elé..., mögé..., mellé..., közé..., fölé..., alá...!

Mondd te is, hova teszed, hol van!

Még egy fajta gyakorlat: Fogd meg a bal keziddel a jobb füledet!

Te is mondd, mit csinálsz!

Vágj ki, és ragassz ide, a **bal oldalra** egy piros szívet!

A bemutatkozó kezed a **jobb oldalon** van. Színezd kékre!

szilva

alma

banán

körte

őszibarack

eper

tíz

í

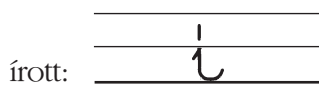

tűz

ű

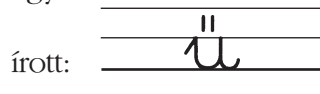

hosszú magánhangzó
a betű alakja: egy álló vonal + 1 vonás felül

csak **1 horogvonal**, csak **1 vonás** felül
rövid párján csak 1 pont van felül

hosszú magánhangzó
betűje: csészevonal, jobb oldalán egy álló egyenes + 2 vonás felül

csésze és horogvonal + **2 vonás** felül
rövid párján 2 pont is van

(ritmus)

i	ű	i	i	i
í	i	ü	ü	ü
ű	ü	í	í	í
i	í	í	í	í
ü	ű	ü	ü	ü

Olvasd el függőlegesen a betűsort!
idő:
hiba:

Diktálás után írd le a bal oldali betűket!
Aki később tanulja írni, az ne gyakorolja előre!